

Pathology of the position of parties in the political system of Velayat Faqih

Afsaneh Ali Akbari*, Ahmad Bakhshishi Ardestani**

Nosratollah Heydari***

Abstract

Nowadays, political development is one of the most important topics related to politics and statecraft. In relation to political development, various components are mentioned, one of which is political participation by parties. For this purpose, positive and negative components should be studied. Therefore, this research has raised its main question in relation to the pathology of parties in the political system of Velayat al-Faqih. The hypothesis of the article is that not only there is no conflict between religious authority and political parties, but they can complement each other. The findings of the research have shown that the Velayat al-Faqih system provided the possibility of real political participation for the first time, which itself became the basis for the formation of parties. However, due to reasons such as the election law, the position of the party has not found its true position in this political system as it should and perhaps until now, and this issue is not necessarily related to the institution of religious authority. The research approach is descriptive-analytical and the data gathering method was documentary.

Keywords: party, religious authority, party system, democracy, political participation.

* Ph.D. student of Political Science, Department of Political Science, Iranian Affairs, Research Sciences Unit, Islamic Azad University, Tehran, Iran, afsanehaliakbari@yahoo.com

** Full Professor, Department of Political Science, Department of Political Thought and Iranian Issues, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, Invited Research Science Department (Corresponding Author), ahmadbakhshi0912@gmail.com

*** Assistant Professor, Political Science Department, Ilam Branch, Islamic Azad University, Ilam, Iran. Invited by the Research Sciences Department, nosratheidari@gmail.com

Date received: 14/07/2024, Date of acceptance: 15/08/2024

Introduction

With the gaining of power of the Islamic government, most of the issues that were proposed in the modern government should now be put to the test of the capabilities of the Islamic government. government, citizenship, development, election, party, vote, representation, and parliament; Each of them was concepts and phenomena that the Islamic State had to respond. In this regard, partisanship has been one of the concepts and phenomena that the Islamic government has had to take a position on. Party itself is related to the issue of political participation. First, the architecture of power should provide the way for the political participation of citizens so that they can organize themselves in the form of civil institutions and political organizations and find an identity in the form of parties. Although the Constitution of the Islamic Republic of Iran has recognized the parties, and on the other hand, the Law of Parties and Organizations has expanded the issues mentioned in the Constitution, and also during the past few decades, from the Islamic Revolution until now, dozens of small and large parties in Iran were formed and operated. Therefore, according to the existing conditions, it can be said that the political system based on velayat al-faqih has been successful in expanding political participation, and subsequently, the formation and growth of parties. However, an examination of the role and function of parties shows that they generally have seasonal activities and sometimes act like election headquarters.

Materials & Methods

There is no agreement on the definition of the party. In general, all of these definitions can be divided into two layers of explanatory definitions; And, the normative definitions were divided. Most explanatory definitions emphasize the collective and common features of parties, such as vote-getting, candidate introduction, participation and political competition. In this type of definitions, a party is a group of citizens who have gathered together by means of collective interests and desires, or common interests, and are opposed to other groups and their interests. In contrast, normative definitions often focus on the specific functions of parties.

According to some researchers, the formation of parties is a product of the side function of parliamentary political systems. The parliament-oriented political construction, and the prevalence and prosperity of elections, have automatically caused parties to form and grow.

Basically, before the constitutional revolution in Iran, the political order was based on the absolute monarchy of the king who had unquestionable authority over the lives

51 Abstract

and property of his subjects. From the constitutionalism to the Islamic revolution, we have seen the rise and fall of various parties, which are often more than a party in its classical sense, but a group of political activists who have tried to imitate the party. The Islamic Revolution provided a fundamental change in the nature of the state and designed the architecture of power based on tools for people's participation. Article 26 of the Constitution of the Islamic Republic of Iran protects parties.

Discussion & Result

Although the constitution recognized the parties, they have not been able to perform their real functions in the decades after the revolution. Some researchers have followed this issue from the perspective of the foundations of the state in Islam. According to them, the Velayat-e-Faqih system is a theocratic government and does not provide an opportunity for broad participation. But the pathology of the parties from the point of view of the conflict between the Islamic foundations and the party is mostly due to the predominance of the secular point of view. The main problem of parties in Iran's political system is not caused by conflicts such as the conflict between Islam and the party, but arises from a structural problem, which is the separation between the party system and the political structure. What can establish this link is the electoral system.

Conclusion

Before the constitutional revolution, there was no party experience because the absolute monarchy basically did not allow society to participate. But neither during the constitutional period nor during the Pahlavi period, the parties could grow. However, even though the Islamic Revolution provided a lot of effective space for political participation by accepting parties in the constitution, the parties did not have a successful track record. The findings of the research showed that the main problem is in the election law and the electoral system of the country, which has not considered an effective role for the parties.

Bibliography

- Etehadie, Mansoureh (1361), the emergence and evolution of constitutional political parties, Tehran, Gostareh Publishing [in Persian]
- Akhwan Kazemi, Bahram (1388), Hizb and Tehziz in Islamic thought, Quarterly Journal of Islamic Jurisprudence and Origins, Spring and Summer 1388, pp. 11-42 [in Persian]

- Akhwan Kazemi, Bahram (2006), causes of ineffectiveness of political parties in Iran, Tehran, Islamic Revolution Documentation Center [in Persian]
- Alvin, Su (1378), Social Change and Development: A Review of Modernization, Dependency and Global System Theory, translated by Mahmoud Habibi Mazaheri, Tehran, Strategic Studies Research Institute [in Persian]
- Aimee, Douglas (2017), Electoral systems, Muslim translators by Aghaei-Touq and Azam Adalatjo, Tehran, Publications of the University of Judicial Sciences and Administrative Services [in Persian]
- Bashirieh, Hossein (1376), Political Sociology, Tehran, Ney Publishing [in Persian]
- Bashirieh, Hossein (1381), Democracy Lessons for All, Tehran, Negah Publishing [in Persian]
- Bashirieh, Hossein (1386), Reason in Politics (Thirty-five Speeches in Philosophy, Sociology and Political Development), Tehran, Negah Publishing [in Persian]
- Bahar, Mohammad Taqi (1387), A Brief History of Political Parties in Iran (Vol. 1), Tehran, Zovar Publishing [in Persian]
- TawheedFam, Mohammad (1378), investigating the causes of incompatibility of the political system of Iran with the development of political parties, a collection of articles on political parties and political development, vol. 2, Hamshahri Publications, 1378, pp. 80-100 [in Persian]
- Damiyar, Ayoub, Ayouzi, Mohammad Rahim (2016), the place of Tehz in Islam, Iranian Political Studies (former Sefer Politic), 10, (3), 1-26. [in Persian]
- Rafii Ghasare, Abuzar. (2017). Electoral system and its effect on the party system in Iran. Iranian Political Sociology Monthly, 1(1), 81-104. [in Persian]
- Sohuri Abad Shapouri, Hassan, Tosali Naini, Manouchehr, and Ahmadi, Seyyed Mohammad Sadegh. (1402). The position of political participation in the Constitution of the Islamic Republic of Iran. Political Sociology of the Islamic Revolution, 3(4), 233-252[in Persian.]
- Heydari Laden, Jalali Mohammad, Salehi Amiri Seyedreza, Javaid Mohammad Javad (2017), the political role of citizens in the Constitution of the Islamic Republic of Iran and the viewpoints of observers. Scientific Research Journal of Medical Law. 1397; 12 (46): 7-33 [in Persian]
- Dorjeh, Maurice (1349), Principles of Political Science, translated by Abolfazl Ghazi, Tehran, Franklin [in Persian]
- Duverger, Maurice (1357), Political parties, translated by Reza Olomi, Tehran, Amirkabir publication [in Persian]
- Sajjadi, Seyyed Abdul Qayyum (2012), The Basics of Tehzism in Islamic Political Thought, Qom, Bostan Kitab Publishing [in Persian]
- Sajjadi, Seyyed Abdul Qayyum (2007), Jurisprudential Approaches in Tehiz, Qom, Tebian Cultural and Information Institute [in Persian]
- Alam, Abdurrahman (1379), Foundations of Political Science, Ney Publishing, Tehran [in Persian]
- Ayouzi, Mohammad Rahim (2006), Political Participation in the Islamic Republic of Iran, Tehran, Islamic Revolution Documentation Center [in Persian]

53 Abstract

- Farrell, David (2012), Electoral Systems, Parties and Voters, translated by Abuzar Rafiei Ghassar, Tehran, Majlis Research Center Publications [in Persian]
- Firhi, Daud (2016), Jurisprudence and Party Governance, Tehran, Ney Publishing [in Persian]
- Tayrani, Behrouz (2006), Hizb's entry in Jahan Islam encyclopedia, Tehran, Deba Institute [in Persian]
- Madirshanechi, Mohsen (1372), political parties and the underdevelopment of Iranian society in the years 1320 to 1375, Iran Farda Quarterly, Q2, No. 8, August and September 1372, pp. 8-14. [in Persian]
- Musaffa, Nasreen (1375), Women's Political Participation in Iran, Tehran, Ministry of Foreign Affairs Publications [in Persian]
- Naini, Mohammad Hossein (1380), Punishment of the Nation and Tanzih of the Nation, Tehran, Amir Kabir Publications [in Persian]
- Naqibzadeh, Ahmed (1378), Party and its role in today's societies of Tehran, Dadgstar and Mizan publications. [in Persian]
- Nowzari, Ezzatullah (2010), History of Political Parties in Iran, Shiraz, Navid Shiraz Publishing [in Persian]
- Haywood, Andrew (2016), Politics, translated by Abdurrahman Alam, Tehran: Ney Publishing. [in Persian]

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

آسیب‌شناسی جایگاه حزب در نظام سیاسی ولایت فقیه

افسانه علی اکبری*

احمد بخشایشی اردستانی**، نصرت اله حیدری***

چکیده

امروزه توسعه، و در طول آن، توسعه سیاسی یکی از عمده‌ترین مباحث مرتبط با سیاست و کشورداری است. در رابطه با توسعه سیاسی از مولفه‌های مختلفی سخن گفته می‌شود که یکی از آنها مشارکت سیاسی به کمک احزاب است. برای این منظور هم مولفه‌های ایجابی و هم شناخت موانع دنبال می‌شود. لذا این تحقیق پرسش اصلی خود را در رابطه با آسیب‌شناسی جایگاه حزب در نظام سیاسی ولایت فقیه طرح کرده است. فرضیه مقاله این بوده که نظام سیاسی مبتنی بر ولایت فقیه نه تنها تعارضی با حزب ندارد بلکه می‌توان روابط مکملی با یکدیگر نیز داشته باشند. یافته‌های تحقیق نشان داده که نظام سیاسی مبتنی بر ولایت فقیه که از دل انقلاب اسلامی بیرون آمد برای اولین بار امکان مشارکت سیاسی واقعی را فراهم کرد که خود مبنایی برای تکوین احزاب شد. اما بنا به عللی از جمله قانون انتخابات جایگاه حزب آن گونه که باید و شاید تا کنون در این نظم سیاسی جایگاه واقعی خود را پیدا نکرده که این مسئله الزاماً ربطی به نهاد ولایت فقیه ندارد. رویکرد تحقیق توصیفی-تحلیلی و شیوه جمع‌آوری داده‌ها اسنادی بوده است.

کلیدواژه‌ها: حزب، ولایت فقیه، نظام حزبی، دموکراسی، مشارکت سیاسی.

* دانشجوی دکتری علوم سیاسی، گروه علوم سیاسی، مسایل ایران، واحد علوم تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی،

تهران، ایران، afsanehaliakbari@yahoo.com

** استاد تمام گروه علوم سیاسی، گرایش اندیشه سیاسی و مسایل ایران، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی،

تهران، ایران، مدعو واحد علوم تحقیقات (نویسنده مسئول)، ahmadbakhshi0912@gmail.com

*** استادیار گروه علوم سیاسی، واحد ایلام، دانشگاه آزاد اسلامی، ایلام، ایران، مدعو واحد علوم تحقیقات،

nosratheidari@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۲۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۲۵

۱. مقدمه

با پیروزی انقلاب اسلامی و تشکیل دولت جمهوری اسلامی بسیاری از مباحثی که به صورت نظری مطرح شده بودند، موضوعیت عملی یافتند. با قدرت گرفتن حکومت اسلامی، عمده مباحثی که در دولت مدرن طرح شده بود، حال بایستی به محک آزمون توانایی‌های دولت اسلامی زده می‌شد. دولت، شهروندی، توسعه، انتخابات، حزب، رای، نمایندگی، مجلس، و مانند اینها؛ هر کدام مفاهیم و پدیده‌هایی بودند که اکنون دولت اسلامی باید به آنها پاسخ می‌داد. این پاسخ می‌توانست به دو صورت باشد. یا طرد و تکفیر آنها، یا پذیرش و الگوسازی برای آنها. دولت اسلامی‌ای که برون‌داد انقلاب اسلامی بود خود را «جمهوری» نامیده بود و ساختار سیاسی مردم‌سالار و دموکراتیکی را برگزیده بود؛ بنابراین نمی‌توانست این مفاهیم و پدیده‌ها را به دایره تنگ طرد و تکفیر براند بلکه بنا به الگویی که انتخاب کرده بود مجبور بود به آنها پاسخ بدهد.

در همین راستا، تحزب نیز یکی از مفاهیم و پدیده‌هایی بوده که حکومت اسلامی (که در نظام سیاسی مبتنی بر ولایت فقیه متجلی شده) مجبور بوده است نسبت به آن موضع‌گیری داشته باشد. تحزب خود فرع بر موضوع مشارکت سیاسی است. در ابتدا معماری قدرت باید راه را برای مشارکت سیاسی شهروندان فراهم کند تا در ادامه شهروندان خود را در قالب نهادهای مدنی و تشکلهای سیاسی سازماندهی کنند و بتوانند در قُرم احزاب هویت پیدا کنند. اگرچه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران وجود احزاب را به رسمیت شناخته است و از سویی دیگر، قانون احزاب و تشکلهای موارد مطروحه در قانون اساسی را بسط داده است و همچنین در طی چند دهه گذشته، از انقلاب اسلامی تا کنون، ده‌ها حزب ریز و درشت در کشور شکل گرفته و فعالیت کرده‌اند. بنابراین، با توجه به شرایط موجود می‌توان گفت نظام سیاسی مبتنی بر ولایت فقیه در گسترش مشارکت سیاسی، و متعاقباً تکوین و رشد احزاب، موفق بوده است. اما با این حال، بررسی نقش و کارکرد احزاب نشان می‌دهد که آنها عموماً فعالیت‌های موسمی داشته و بعضاً شبیه ستادهای انتخاباتی عمل می‌کنند. به همین منظور این مقاله پرسش اصلی خود را معطوف به آسیب‌شناسی جایگاه تحزب در نظام سیاسی ولایت فقیه کرده است. فرضیه مقاله این بوده که نظام سیاسی مبتنی بر ولایت فقیه بسترهای لازم برای مشارکت سیاسی را - که خود پیش شرط تکوین احزاب است - فراهم کرده است. اما با این حال احزاب و سیستم حزبی در نظام سیاسی فعلی ایران جایگاه اصیل خود را هنوز پیدا نکرده

است و احزاب بیشتر به نام حزب‌اند تا به رسم. در ادامه بعد از بررسی‌های نظری مقاله خواهد کوشید تا به این پرسش پاسخ دهد.

۲. چهارچوب نظری: حزب و مشارکت سیاسی

تعریف حزب موضوعی مورد اجماع نیست. تعاریف مختلفی برای این پدیده ارائه شده است. به طور کلی می‌توان مجموع این تعاریف را در دو طبقه کلی تعاریف توضیحی (Descriptive)؛ و، تعاریف هنجاری (Normative)؛ تقسیم بندی کرد. اغلب تعاریف توضیحی بر ویژگی جمعی و شایع احزاب، محورهای مانند، کسب رأی، معرفی نامزد، مشارکت و رقابت سیاسی، تاکید دارند. در این دست تعاریف حزب مجموعه‌ای از شهروندانی است که به وسیله علایق و خواسته‌های جمعی، یا منافع مشترک، دورهم جمع شده‌اند و با دیگر گروه‌ها و منافع آنان، تقابل دارند. در مقابل، تعاریف هنجاری غالباً بر کارویژه‌های احزاب متمرکز می‌شود (سجادی، ۱۳۸۷: ۱۲).

عموماً گفته می‌شود که حزب، گروهی از افراد است که با هدف دستیابی به قدرت — از راه انتخابات یا انقلاب — یا اعمال آن در یک نظام سیاسی، تأسیس می‌شود. در قرون وسطا «پارتی» معنای نظامی داشت و به دسته‌ای که برای رفتن به صحنه نبرد از دیگران مجزاً و اعزام می‌شدند، اطلاق می‌گردید (نقیب‌زاده، ۱۳۷۸: ۱۳). واژه حزب (در انگلیسی Party، در فرانسه Parti) از قرن هجدهم به بعد در اروپای غربی وارد ادبیات سیاسی شد و همراه با گسترش شیوه و سبک سیاسی غربی در دیگر نقاط جهان نیز گسترش یافت. نخستین احزاب از تلفیق گروه‌های پارلمانی و کمیته‌های انتخاباتی و از معدود افراد ثروتمند و صاحب نفوذ تشکیل می‌شد. احزاب در شکل نوین خود در اروپا و ایالات متحده قرن نوزدهم و در نظام‌های پارلمانی شکل گرفتند. در غربی اگرچه نمونه‌هایی از کاربرد واژه «حزب» در مقابل معادل اروپایی آن در قرن نوزدهم وجود دارد، اما اولین کاربرد صریح واژه حزب به معنای جمعیت سیاسی را به فرح انطون در مقاله‌ای منتشره در اوایل سده بیستم متسبب می‌کنند. در ترکی عثمانی واژه «فرقه» و در ترکی استانبولی واژه «پارتی» (Parti) به کار رفته است. در اردو حزب سیاسی را به طور کلی «سیاسی جماعت» می‌گویند، هر چند بعضی‌ها کلمه پارتی (پارتی) را نیز که به طور مستقیم از انگلیسی گرفته شده به کار می‌برند. همچنین واژه‌های جمعیت، جماعت، حرکت، جبهه و مانند آن، با وجود آن که دقیقاً به مفهوم حزب سیاسی نیستند، گاه به عنوان معادل آن به کار رفته‌اند (طیرانی، ۱۳۸۶: ۲۲۴).

اگرچه این واژه در تمام دوره‌ها ثابت بوده ولی مدلول متفاوتی داشته است، بنابراین باید به سیر تطور و تحول معنایی واژه توجه داشت. در همین رابطه یکی از محققین برجسته متذکر می‌شود که

تشابه کلمات نباید موجب اشتباه شود. در نظامهای باستان، گروههایی را که موجب تقسیم جموریها می‌شدند، حزب می‌خواندند. در ایتالیای عهد رنسانس، دسته‌هایی که دور افرادی جمع می‌شدند را حزب می‌نامیدند. آنها به باشگاههایی که محل اجتماع نمایندگان مجالس انقلابی بود، و همچنین به کمیته‌هایی که فراهم آورنده مقدمات انتخاب با شرط میزان پرداخت رأی دهندگان بودند، حزب می‌گفتند. در برابر این گروهها، دسته‌های دیگر مرکب از سازمانهای وسیع مردم که مبین افکار عمومی در دموکراسیهای نوین هستند، نیز حزب نامیده می‌شود (دوورژه، ۱۳۵۷: ۲۳).

از منظر بسترهای تاریخی و ساختاری تکوین احزاب بحثهای متفاوتی طرح شده است. برخی از پژوهشگران بر این باورند که حزب برآمده از فرایند سکولاریزاسیون و غیبت کلیسا و مذهب از جامعه (الوین، ۱۳۷۸: ۴۱) بوده است. یعنی آن که انسانها نیاز دارند تا به یک هویت جمعی تعلق داشته باشند، ولی با زوال پیوندهای مذهبی در فرایند عرفی شدن، باید جایگزینی برای آن می‌یافتند که همانا در حزب سیاسی جستجو کردند. از سویی دیگر، باید توجه داشت که جوامع از افراد جداگانه و متمایز تشکیل نشده است و افراد غالباً و عموماً تلاش می‌کنند در تشکلهای اجتماعی حاضر شوند. احزاب نوعی دیگری از سازمان‌دهی نیروهای اجتماعی هستند که خود این نهادها نیز همواره تحت فشار علایق اجتماعی و فشار گروه‌های مختلف قرار دارند. احزاب سیاسی در آن دسته از کشورهایی که نظام حزبی با ثبات و مشخصی دارند، منفعت اجتماعی و نهادهای تصمیم‌گیری سیاسی را به هم پیوند می‌زنند (بشیریه ۱۳۷۶: ۱۱۲). از همین رو، می‌توان خاستگاه حزب را مانند بسیاری از تشکلهای اجتماعی نوعی گروه بندی دانست که به دنبال انسجام اعضا و تامین منفعت آنهاست.

اما برخی دیگر از پژوهشگران بر این عقیده اند که تکوین احزاب محصول کارکرد جانبی نظامهای سیاسی پارلمانی بوده است. ساخت سیاسی پارلمان محور و رواج و رونق انتخاباتها، خود به خود موجب شده تا احزاب شکل بگیرند و رشد کنند. بنابراین «احزاب سیاسی همزمان با آیینهای انتخاباتی و پارلمانی به وجود آمده اند و توسعه آنها توأمان صورت گرفته است (دوورژه، ۱۳۴۹: ۱۳۷)». لذا می‌توان گفت رابطه مستقیم و معناداری بین تحزب و توسعه سیاسی وجود دارد. اصولاً فرض اساسی بر این است که به طور کلی وجود احزاب، و تعدد و

تنوع آنها، با توسعه سیاسی یک جامعه ارتباط مستقیم دارد. در جوامع توسعه یافته، احزاب به عنوان یک نهاد غیر حکومتی، جزء جدایی ناپذیر مردم سالاری و از ابزارها و نهادهای اصلی مشارکت عمومی محسوب می‌شوند (مدیرشانه‌چی، ۱۳۷۲: ۱۰). به طور خلاصه از جمله عوامل ظهور احزاب و فرایند تکوینی آن اولاً می‌توان به نظام پارلمانی و انتخابات اشاره کرد. عامل دیگر، تنوع و تکثر ایدئولوژیهای سیاسی است که در ایجاد احزاب موثر بوده اند. همچنین برخی از تشکلهای پیشاحزبی که تکوین احزاب را تسهیل کرده اند، عبارت اند از اتحادیه‌ها، اصناف و سندیکاها. عامل چهارم ظهور احزاب وجود محورهای منازعه در جامعه است مثل نزاع اسلام و سکولاریسم یا تعارض ناسیونالیسم و امپریالیسم؛ بنابراین این چهار مولفه حداقل علل اجتماعی تکوین احزاب است (بشیریه، ۱۳۸۶: ۷۴۱).

ماکس وبر، احزاب سیاسی را سازمانهایی میداند که درصدد کسب قدرت سیاسی برای اعضای خود هستند. لاپالمبارا و واینر نیز چهار شرط را متمایزکننده حزب از سایر تشکلهای سیاسی و اجتماعی میدانند: الف) حزب مستلزم وجود سازمان و تشکیلات پایداری است که حیات سیاسی آن از حیات مؤسسان آن فراتر باشد. ب) تشکیلات حزبی دارای سازمانی مستقر در محل، همراه با زیرمجموعه‌هایی میباشند که در سطح ملی فعالیت داشته و با یکدیگر روابط منظم و متقابلی داشته باشند. ج) اراده رهبران ملی و محلی سازمان بر کسب قدرت استوار باشد و نه بر اعمال نفوذ. د) حزب باید در پی کسب حمایت عمومی به ویژه از طریق انتخابات باشد (اخوان کاظمی، ۱۳۸۸: ۷۶-۷۲). تقریباً بیش و کم دیگر محققین نیز بر این ویژگیهای کارکردی احزاب تاکید داشته اند و بر این باورند که اگر چنین شرایط فراهم گردد، احزاب تکوین پیدا می‌کنند. برای مثال نویسنده دیگری با همین زاویه نگاه بر این باور است که برای به وجود آمدن حزب چهار شرط لازم است: وجود تشکیلات پایداری مرکزی؛ وجود شعبه‌هایی که با مرکز پیوند و ارتباط داشته باشند؛ پشتیبانی مردم؛ و کوشش برای دست یافتن به قدرت سیاسی (عالم، ۱۳۷۹: ۳۴۵).

بنابراین می‌توان با نگاهی ترکیبی و با توجه به جمیع مولفه‌های توصیفی و کارکردی و تاریخی به یک تعریف جامع از حزب دست یافت و آن را این گونه تعریف کرد که حزب سیاسی سازمانی منسجم و ساختاریافته با ایدئولوژی و برنامه‌ای مشخص است که برای کسب قدرت سیاسی و اعمال آن برنامه‌ها تلاش می‌کند. حزب دارای ویژگی‌هایی است که ماهیت آن را تشکیل می‌دهد از جمله رهبری مشخص، ساختار سازمانی، و پایگاه اجتماعی دارد. شرکت در انتخابات و معرفی و حمایت از نامزد مورد نظر؛ به دنبال کسب قدرت از طریق ابزارهای

قانونی همچون انتخابات است. دارای برنامه و ایدئولوژی مشخص در زمینه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است. در جهت تحقق اهداف خود فعالیت می‌کند و برای جلب نظر مردم تلاش می‌کند. در همین راستا باید بین «حزب» و «جناح سیاسی» فائل به تفکیک و تمایز شد. جناح سیاسی گروهی از افراد درون یک حزب یا جامعه است که در زمینه موضوعات خاصی دارای دیدگاه‌ها و اهداف مشترکی است. جناح سیاسی ممکن است ساختار سازمانی مشخصی نداشته باشند و لزوماً در انتخابات شرکت نکنند. می‌توان در درون یک حزب یا در میان احزاب مختلف، شاهد وجود جناحهای سیاسی بود.

۳. نظام حزبی در ایران

پرسش از نظام حزبی در هر جامعه‌ای در ابتدا منوط به ساختار سیاسی حاکم بر آن جامعه است. برای مثال، در یک ساخت سیاسی دیکتاتوری توتالیتر سخن گفتن از نظام حزبی معنایی ندارد. چرا که نظم سیاسی اساساً هیچ گونه «مشارکت سیاسی» (Political Participation) را بر نمی‌تابد. در تعریف این مفهوم گفته‌اند که

مشارکت سیاسی هر عمل داوطلبانه موفق یا ناموفق، سازمان یافته یا بدون سازمان، دوره‌ای یا مستمر، شامل روش‌های مشروع و نامشروع برای تأثیر بر انتخابات رهبران و سیاست‌ها و اداره امور عمومی در هر سطحی از حکومت محلی یا ملی است (مصفا، ۱۳۷۵: ۲۰).

بنابراین باید در نظر داشت که پیش شرط بنیادین و انکارناپذیر تشکیل و تکوین حزب یک نظم سیاسی است که بتواند اساساً مشارکت سیاسی را بپذیرد و به آن مجال ظهور و بروز بدهد (هیوود، ۱۳۹۶).

اساساً تا پیش از انقلاب مشروطیت در ایران نظم سیاسی مبتنی بر سلطنت پادشاهی بود که بر جان و مال، و حتی ناموس رعایای خود سلطه بی چون و چرا داشت. این نوع فلسفه سیاسی در بیان زننده اما واضح محمدعلی شاه صریحاً نقل شده است:

رعیت را چه به سرکشی، رعیت را چه به استنطاق صاحبقران، رعیت را چه به فریاد حق‌طلبی! رعیت غلط می‌کند ما را نخواهد! رعیت گوسفند و ما شبانیم! سایه ماست که آرامش می‌دهد، نعمت ارزانی می‌دارد و دفع بلا می‌کند! ماییم که آبرو می‌دهیم، ماییم که مالک ایرانیم!

از همین رو قبل از هر گونه سخن گفتن و حتی امکان بحث در کنش سیاسی بایستی این ساخت قدرت مطلقه دگرگون می‌شد تا امکان مشارکت سیاسی فراهم می‌گشت. این اتفاق با انقلاب مشروطیت امکان پذیر شد.

با دگرگونی بنیادینی که انقلاب مشروطیت ایجاد کرد، هم اندیشه سیاسی و هم متعاقباً ساخت قدرت سیاسی دگرگون شد و برای اولین بار مباحث نظری مرتبط با «مشارکت سیاسی» وارد ادبیات مدنی و سیاسی ایران شد. مشارکت سیاسی در لوای حق سیاسی قرار می‌گیرد؛ حق سیاسی یکی از حقوقی است که ضمن آن شخص برای مشارکت در اداره عمومی جامعه اراده خود را به کار می‌بندد (خورشیدآبادی و همکاران، ۱۴۰۱: ۲۳۷). یکی از اولین مواردی که آشکارا سخن از مشارکت سیاسی در امور عمومی جامعه شده است، در تنبیه الامه علامه نایینی است که به وضوح از «مشارکت تمام ملت در نوعیات مملکت» سخن گفته است. از نظر نایینی آن نظام سیاسی که موجبات مشارکت را فراهم می‌کند همانا سلطنت اسلامی است و نه سلطنت تملیکیه فعلی که خود را مالک جان و مال رعیت می‌داند. به تعبیر نایینی

حقیقت سلطنت اسلامی، عبارت از ولایت بر سیاست امور امت و به چه اندازه هم محدود است. همین طور ابتناء اساسش هم، نظر به مشارکت تمام ملت در نوعیات مملکت، بر مشورت با عقلای امت... به نص کلام مجید الهی و سیره مقدسه نبویه... از مسلمات اسلامی و دلالت آیه مبارکه «و شاورهم فی الامر» بر این مطلب در کمال بداهت و ظهور است (نایینی، ۱۳۸۰: ۷۳).

با چنین تحولی در فلسفه سیاسی مشروطه که به اهتمام اهل فقاہت انجام شد نه تنها ماهیت قدرت دگرگون شد بلکه راه برای مشارکت سیاسی باز شد.

در تحولات انقلاب مشروطیت تا انقلاب اسلامی شاهد ظهور و بروز، و زوال و سقوط احزاب مختلفی هستیم که غالباً بیش از آن که حزب در معنای کلاسیک آن باشد، اجتماع عده‌ای فعال سیاسی است که کوشیده‌اند حزب را شئییه سازی کنند. در واقع در دوره اول مجلس شورای ملی، حزب به معنای واقعی آن شکل نگرفت و با وجود این که انتخابات طبقاتی بود اما در بین اعضای یک طبقه، اتفاق عقیده و وحدتی ظاهر نگشت. در عوض رفته رفته وکلا به دو دسته تندروان و معتدلان تقسیم شدند که این تقسیم بیشتر جنبه ایدئولوژیک داشت تا تقسیم طبقاتی (اتحادیه، ۱۳۶۱: ۱۰۳). در مجلس دوم شورای ملی بود که دو حزب به نام‌های دموکرات عامیون و اجتماعيون اعتداليون پدیدار شدند. البته احزاب دیگری مثل اتفاق و ترقی و ترقی خواهان جنوب وجود داشت اما چون در مجلس نماینده مفیدی نداشتند، کاری از

پیش نبردند. دموکرات‌ها که بیست و هشت نفر بودند، مخالفان خود یعنی اعتدالیون را که سی و شش تن می‌شدند، ارتجاعی می‌نامیدند زیرا آن حزب، هوادار روش ملایم‌تر در امور و رعایت سیر تکامل بود و اعتقاد به کشتن و از میان بردن مستبدان و ارتجاعی‌ها نداشت و از این رو بیشتر اعیان و روحانیون به آن حزب پناه بردند (بهار، ۱۳۸۷: ۳۷). به هر حال سرنوشت انقلاب مشروطیت چنان نشد که توسعه سیاسی منجر به تثبیت احزاب گردد، بلکه با مشکلاتی که ایجاد شد در نهایت به دست کودتای رضاخانی ساقط شد.

با روی کار آمدن دولت پهلوی اول همه رویای مشارکت در امر عمومی از دست رفت چرا که دیکتاتوری مطلقه رضاشاه اجازه فعالیت سیاسی را در هر شکل آن به هیچ فرد یا گروهی اعطا نمی‌کرد. در زمان حکومت رضاشاه هر نوع فعالیت سیاسی گروه‌ها و سازمان‌ها و مردم ممنوع بود (نوذری، ۱۳۸۰: ۱۷)؛ بنابراین به طریق اولی مجال فعالیتی هم برای احزاب نبود. از همین رو باید این دوره را فترتی در اندیشه تحزب و فعالیت حزبی دانست که به علت یک دیکتاتور تمامیت خواه موجبات عقب‌گرد در حزب‌گرایی شد. ولی با سقوط رضاشاه و برآمدن دوره دوازده ساله ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲ که یک دوره تنفس و از جهاتی ضعف دربار بود، احزاب متعددی توانستند ظاهر شوند. بنابراین در حالی که در دوره بیست ساله پهلوی اول کنش حزبی در محاق رفت ولی در دوره پهلوی دوم فرصت‌های خوبی برای فعالیت حزبی ایجاد شد که البته چندان موفق نبود.

در این دوره احزاب چپ (حزب توده، حزب پیکار، حزب جنگل، حزب جمعیت رهایی کار و اندیشه، حزب ایران بیدار و حزب همراهان سوسیالیست)؛ احزاب ملی (مجمع مسلمانان مجاهد، حزب ایران، حزب پان ایرانیسم، نهضت خدایپرستان سوسیالیست و حزب ملت ایران)؛ نیروهای مذهبی (فداییان اسلام، جبهه ملی، نهضت آزادی)؛ احزاب دولتی (حزب دموکرات ایران، حزب آریا و حزب وطن و اراده ملی)؛ و احزاب فرمایشی (حزب ایران نوین و حزب رستاخیز) شکل گرفتند. عمده این احزاب (تقریباً با استثنای حزب توده) فاقد اکثر ویژگی‌های ذاتی و کارکردی حزب بودند. به هر حال با ظهور انقلاب اسلامی و زوال سلطنت پهلوی اغلب این احزاب هم از بین رفتند و جز معدودی از آنها نتوانستند بعد از انقلاب اسلامی به حیات خود ادامه دهند. اما از منظر ساختاری (نسبت ماهیت ساخت قدرت و امکان فعالیت احزاب) اصولاً با ظهور انقلاب اسلامی بود که برای اولین بار امکان فعالیت واقعی احزاب فراهم شد.

انقلاب اسلامی تحولی بنیادین در ماهیت دولت فراهم کرد به نحوی که معماری قدرت در ساختار سیاسی را بر مبنای ابزارهایی پی ریخت که سیاست تبدیل به عرصه‌ای فراخ برای

تأثیرگذاری مردم شد. معماری قدرت در هر دولتی معمولاً در قانون اساسی به عنوان قانون مادر انجام میشود. قانون اساسی جمهوری اسلامی به عنوان اصل‌ترین سند تضمین حقوق و آزادیها با تعیین رابطه‌ای قانونمند و از پیش تعیین شده برای دولت و ملت بر آن بوده تا با رسمیت بخشیدن به حقوق مشارکت به عنوان حقوق شهروندی و تعیین حدود آن، وظایف دولت را برای پیوند با مردم و در اعمال قدرت معین سازد. در سایه اعتبار این سند بوده که حکومت و قوای عالی‌ه آن تکوین یافته و اختیارات و صلاحیتهای آن شکل گرفته است؛ با این هدف که روابط بین حقوق مردم و قدرت دولت عاری از استبداد و فساد تعریف و تنظیم شود و در کلیه حوزه‌های اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، حقوقی و اجتماعی حضور پررنگ مردم امکان‌پذیر گردد و استمرار یابد (خورشیدآبادی و همکاران، ۱۴۰۱: ۲۳۴؛ حیدری و همکاران، ۱۳۹۷). این معماری قدرت را می‌توان پیش شرط ظهور احزاب در جغرافیای سیاسی پسانقلابی ایران دانست.

قانون اساسی متضمن سند حقوق عمومی است. در این سند به احزاب اشاره شده و وجود آنها به رسمیت شناخته شده است. اصل ۲۶ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران تصریح دارد که «احزاب، جمعیت‌ها، انجمن‌های سیاسی و صنفی و انجمنهای اسلامی یا اقلیتهای دینی شناخته شده آزادند، مشروط به اینکه اصول استقلال، آزادی، وحدت ملی، موازین اسلامی و اساس جمهوری اسلامی را نقض نکنند. هیچ‌کس را نمی‌توان از شرکت در آنها منع کرد یا به شرکت در یکی از آنها مجبور ساخت.» اما این اصل، مانند اکثر اصول قانون اساسی، بسیار اجمالی و سربسته به موضوع اشاره کرده بود و دارای ابهاماتی بوده است. برای مثال، در این اصل تعریف مشخصی از حزب وجود ندارد و هیچ معلوم نیست که قانونگذار از آن چه چیزی را مراد می‌کرده است. به همین منظور نیازمند یک قانون مکملی بوده تا حدود و ثغور این پدیده و گستره فعالیتش مشخص شود.

سه سال بعد از تدوین قانون اساسی و استقرار جمهوری اسلامی، قانون «فعالیت احزاب، جمعیت‌ها و انجمن‌های سیاسی و صنفی و انجمنهای اسلامی یا اقلیتهای دینی شناخته شده»، در مجلس شورای اسلامی تصویب شد که در ماده یکم از فصل اول آن حزب این گونه تعریف شده است:

حزب، جمعیت، انجمن، سازمان سیاسی و امثال آنها تشکیلاتی است که دارای برنامه و اساسنامه بوده و توسط یک گروه اشخاص حقیقی معتقد به آرمانها و مشی سیاسی معین

تأسیس شده و اهداف، برنامه‌ها و رفتار آن به صورتی به اصول اداره کشور و خط مشی کلی نظام جمهوری اسلامی ایران مربوط باشد.

این قانون اگرچه با تعریف حزب یک گام از قانون اساسی پیش‌تر رفته و آن را تعریف کرده است، ولی با مترادف گرفتن «حزب» با دیگر تشکیلات سیاسی که در علوم سیاسی آنها را حزب نمی‌دانند – جمعیت، انجمن، سازمان سیاسی و امثال آنها – در واقع ترمینولوژی این حوزه را دچار ابهام و ایهام کرده است.

با این حال اگرچه قانون اساسی به اجمال به موضوع پرداخته و قانون احزاب نیز اگرچه مطلب را تفصیل داده ولی آن را دچار اغتشاش مفهومی نیز کرده است، ولی همین معماری قدرت چنان فضا را برای مشارکت سیاسی باز کرد که در طی دهه‌های بعد از آن احزاب مختلفی در دو جناح اصلی کنشگران سیاسی ایران شکل گرفتند. در جناح اصول‌گرایان، اصلی‌ترین احزاب عبارت‌اند از «جامعه روحانیت مبارز، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، حزب مؤتلفه اسلامی، جمعیت ایثارگران انقلاب اسلامی، جمعیت رهپویان انقلاب اسلامی، جبهه پایداری انقلاب اسلامی، جامعه اسلامی مهندسين انجمن اسلامی پزشکان ایران جامعه زینب، فدائیان اسلام، حزب تمدن اسلامی، جمعیت وفاداران انقلاب اسلامی، حزب نوآندیشان ایران اسلامی، کانون دانشگاهیان ایران اسلامی؛ حزب توسعه و عدالت ایران اسلامی، حزب سبز ایران، جمعیت پیشرفت و عدالت ایران اسلامی، جمعیت آبادگران جوان ایران اسلامی.» و در جناح اصلاح‌طلبان اصلی‌ترین احزاب عبارت‌اند از

مجمع روحانیون مبارز، حزب اعتماد ملی، حزب جمهوریت ایران اسلامی، حزب اسلامی کار، سازمان عدالت و آزادی ایران اسلامی، حزب ندای ایرانیان، حزب اتحاد ملت ایران اسلامی، مجمع مدرسین و محققین حوزه علمیه قم، انجمن اسلامی جامعه پزشکی ایران، مجمع نیروهای خط امام، حزب همبستگی ایران اسلامی، حزب مردم‌سالاری، حزب اراده ملت ایران، جمعیت زنان جمهوری اسلامی، مجمع اسلامی بانوان، خانه کارگر.

با نگاهی پسینی و با توجه به تجربه تحزب در تاریخ معاصر ایران، فهرستی از آسیب‌ها و ضعف‌های احزاب را احصا کرده‌اند. عموماً می‌توان به طور کامل و جامع نقش فقدان امنیت، استبداد، ناآگاهی مردم نسبت به نقش احزاب، بدبینی، احزاب دستوری، ایدئولوژی‌های الحادی، وابستگی احزاب به بیگانگان، نظام اقتصادی وابسته به نفت، ضعف‌های حقوقی نظام انتخاباتی کشور، مشکلات تأمین مالی احزاب، مشکلات فرهنگی سیاسی ایران، ضعف در قانون فعالیت احزاب، عملکرد گروه و نهادهای بدیل احزاب، مرکز‌گرا و مقطعی بودن فعالیت احزاب،

آسیب‌شناسی جایگاه حزب در نظام سیاسی ولایت فقیه (افسانه علی اکبری و دیگران) ۶۵

عملکرد نخبگان، تفرقه های متعدد، ضعف در تربیت سیاسی و موارد دیگر را از عوامل ناکامی احزاب دانست (اخوان کاظمی، ۱۳۸۷: ۱۷۹).

۴. آسیب‌شناسی حزب در نظام سیاسی ولایت فقیه

اگرچه همان گونه که ذکرش گذشت قانون اساسی و قانون احزاب فضای بسیار خوبی برای فعالیت احزاب، با به رسمیت شناختن آنها، فراهم کرده‌اند و در همین زمینه، در دهه‌های بعد از انقلاب بیش از پنجاه حزب اصلی شکل گرفته است اما از نظر محققین این احزاب نتوانسته‌اند کارکردهای یک حزب واقعی را داشته باشند و اکثر آنها یا احزاب کاغذی‌اند و یا ستادهای انتخاباتی که صرفاً در موسم انتخابات در قالب چند ستاد فعال می‌شوند و سپس به محاق می‌روند تا انتخاباتی دیگر! به همین دلیل، آسیب‌شناسی احزاب در ایران بحثی جدی و داغ است.

برخی از پژوهشگران این موضوع را از منظر مبانی تشکیل دولت در اسلام دنبال کرده‌اند. از این منظر، فرض بر آن است که نظام ولایت فقیه یک دولت تئوکراتیک است و مجالی برای مشارکتهای گسترده فراهم نمی‌کند. چرا که اساساً حزب در اسلام و دولت اسلامی، مایهٔ تشتت و تفرقه و تضارب آرا گشته و در صفوف مسلمین رخنه و شکاف ایجاد می‌کند و این بر خلاف دستور قرآن کریم است که به فشرده بودن صفوف مسلمین دستور داده است. اینها برای اثبات ادله خود به این آیه «واعتصموا بحبل الله جميعاً ولا تفرقوا» به ريسمان ناگستنی الهی (وحدت برادری اسلامی) چنگ بزنید و از هم مپاشید (آل عمران/۱۰۳) استناد می‌کنند (دامیار و عیوضی، ۱۳۹۶: ۱۲). با چنین نگاهی جمع حزب و ولایت فقیه تعارض ضدین می‌شود. اگر تاریخ گذشته بدون بازخوانی بر پدیده‌های مدرن بار شود، خوانشهای سلفی و ارتجاعی رواج می‌یابد که مانع از پویایی فقه سیاسی می‌شود. به نظر می‌رسد که فهم حزب در چنین قالبی نه تنها مبنای معرفتی ندارد بلکه به جای گره‌گشایی به انسداد تئوریک هم منجر می‌گردد.

برخی از محققین نیز بی‌آن که مشخص کنند با چه روش شناسی و رویکردی می‌خواهند بین پدیدهٔ مدرنی مثل حزب و میراثی که از تمدن دینی باقی مانده است هماهنگی و مقایسه برقرار کنند، با گزاره‌های کلی می‌کوشند به نقد امکان تعامل اسلام و حزب بپردازند. از نظر آنها اسلام به طور عمده حزب را به صورت ابزار کار محدود مدنظر قرار می‌دهد نه به عنوان تعدادی حزب و یا برنامه و مرامنامه‌های خاص آنها. اگر در یک جامعه اسلامی، حزب در یک

پارلمان، اکثریت را به دست آورد و در عمل، مخالف افعال اسلامی پیش برود، از نظر اسلام، مفسد و نامشروع است؛ همچنین اگر حزبی با قبضه قدرت، ولایت را از فقیه عادل بگیرد، فعالیت او مشروع نیست. خلاصه آن که تحزب در اسلام ممنوع نیست، بلکه احزابی که ممنوع هستند، احزاب کافر هستند. این تحریم از باب اعتقاد فاسد به جهت مقدمه فعل حرام و از باب این است که این احزاب قوانینی غیر اسلامی را جاری می کنند. احزاب اسلامی که با مراجع تقلید و نظام فکری عقیدتی اسلام در ارتباط باشند، مورد تأیید و حتی ضرورت جامعه هستند. (توحیدفام، ۱۳۷۸: ۱۰۷). در این نوع آسیب شناسی از رابطه حکومت دینی و تحزب، تعارض ساختاری بین آنها دیده نمی شود، بلکه مسئله به خروجی احزاب ربط دارد. اگر احزاب همسو با حکومت اسلامی باشند، قابل جذب و همگرایی اند و اگر در تعارض با نظام اسلامی باشند، مطرود می گردند.

اما آسیب شناسی احزاب از منظر نگاه تعارض بین مبانی اسلامی و تحزب بیشتر ناشی از غلبه نگاه سکولار است. از منظر نگاه سکولار، جهان جدید دنیایی عاری شده از امور دینی است و بین توسعه و به حاشیه راندن دیانت رابطه مستقیم و معناداری وجود دارد. از همین رو، در تمام حوزه ها می توان آسیبها و ضعفها را با ارجاع به ریشه های دینی آنها توضیح داد و تبیین کرد. این نگاه التفاتی به این موضوع ندارد که اساساً نظام اسلامی مبتنی بر ولایت فقیه که خود برون داد انقلاب اسلامی است، در سند مادر که همانا قانون اساسی است، وجود احزاب و مشارکت سیاسی را پذیرفته است. از سویی دیگر، به صورت عینی و عملی احزاب مختلفی در کشور حضور دارند و به فعالیت مشغول اند. بنابراین نمی توان قائل به تعارضی ذاتی بین تحزب و اسلام (حکومت اسلامی) شد.

بنابراین، ضعف و آسیب نظام حزبی کشور را باید در جای دیگری جستجو کرد. عموماً مسائلی همچون

نداشتن رهبری منسجم؛ مبهم بودن اهداف و برنامه ها یا عدم وجود برنامه های عملی مشخص، دقیق و عملیاتی؛ عدم استقلال مالی؛ تقلیدی بودن و نداشتن استقلال فکری برای حرکت و برنامه ریزی در جهت اصلاح شرایط و تحولات منطبق با اصول و ارزش های مورد قبول ملت مسلمان ایران در نظام جمهوری اسلامی؛ فعالیت مقطعی و محدود به دوران برگزاری انتخابات، وجود پدیده انشعاب در احزاب و گروه ها؛ ایجاد ائتلاف های مقطعی برای کسب قدرت مقطعی و زودگذر

به عنوان مشکلات موجود در راه کارآمدی احزاب سیاسی ایران عنوان گردیده است (عیوضی، ۱۳۸۵: ۲۴۳)؛ ولی با نگاه دقیق‌تر و ساختاری‌تر آسیب اصلی را می‌توان در جای دیگری جستجو کرد. مشکل اصلی حزب در نظام فعلی نه ناشی از تعارضاتی همچون تضاد اسلام و حزب، بلکه برآمده از یک مشکل ساختاری است که همانا انفصال بین سیستم حزب و ساخت سیاسی است. آنچه که می‌تواند این پیوند را برقرار کند، نظام انتخاباتی است.

تمام سیستم‌های سیاسی مبتنی بر رای و مشارکت مردم به ناگزیر یک نظام انتخاباتی نیز باید داشته باشند. نظام‌های انتخاباتی به عنوان روش‌هایی که از طریق آن مردم رای خود را به صندوق انداخته و مقامات عمومی را انتخاب می‌کنند بخش مهمی از فرآیند انتخابات دموکراتیک محسوب می‌شود (ایمی، ۱۳۹۷).

نظام انتخاباتی، نظامی است که آراء را به مناصب و پستهای سیاسی تبدیل می‌کند. مهمترین ابعاد این بحث عبارت اند از: فرمول انتخاباتی (نظام اکثریت ساده، اکثریت مطلق، نمایندگی تناسبی)، وزن عددی حوزه‌های انتخاباتی (نمایندگان هر حوزه، حد نصاب اکثریت مطلق، نمایندگی تناسبی)، حد نصاب انتخاباتی (حداقل حمایتی که هر حزب برای کام کرسی به دست می‌آورد) و ساختار برگه رای (بشیری، ۱۳۸۱: ۱۵۶).

از منظر چگونگی معرفی نامزدها نظام‌های انتخاباتی را به دو مدل «کاندیدا محور» و «حزب محور» تقسیم بندی می‌کنند. برای مثال، نظام انتخاباتی ایالات متحده کاملاً حزب محور است. در این نظام انتخاباتی افراد نمی‌توانند مستقلاً در انتخابات نامزد بشوند و اگر هم بشوند اساساً هیچ بخت و اقبالی برای رای‌آوری نخواهند داشت. احزاب در ابتدا دست به یک انتخابات درون حزبی می‌زنند و طبق سازوکار پیچیده‌ای نامزدها را غربال و گزینش می‌کنند. سپس در نهایت نامزدی که بتواند از فیلتر گزینش‌های حزبی سر بلند بیرون بیاید، می‌تواند در انتخابات به عنوان نامزد حزب معرفی شود.

دیوید فارل (Farrel)، یکی از پژوهندگانی که تاثیر نظام‌های انتخاباتی بر تکوین یا تضعیف احزاب را مورد مطالعه قرار داده است، به کارگیری نظام‌های انتخاباتی کاندیدا محور در کشورهایی که در آنها احزاب سیاسی ضعیف هستند و یا به تازگی شکل گرفته‌اند، ضعف و ناتوانی احزاب سیاسی را تقویت خواهد کرد. همچنین به کارگیری نظام‌های انتخاباتی کاندیدا محور در کشورهایی که دارای احزاب قدرتمند هستند باعث کاهش نقش و اهمیت احزاب در عرصه سیاسی خواهد شد. در مقابل، به کارگیری نظام‌های انتخاباتی حزب محور، یعنی آن دسته از نظام‌های انتخاباتی که در آنها احزاب سیاسی نقش اصلی را در انتخابات ایفا میکنند، چه

در دموکراسیهای نوپا که احزاب ضعیفی دارند و چه در دموکراسیهای قدیمی که دارای احزاب سیاسی قدرتمندی هستند، باعث تقویت نقش، جایگاه و اهمیت احزاب سیاسی در حیات سیاسی خواهد شد (رفیعی قهساره، ۱۳۹۷: ۸۵).

بنابراین آن چه که سرنوشت احزاب را در جامعه‌ای مثل ایران مشخص می‌کند و بر آن تاثیر فاحش دارد، نظام انتخاباتی کشور است. چرا که به رغم پیوند حزب با دو رکن «قانون اساسی» و نیز «مشارکت سیاسی»، ولی قانون انتخابات است که نقش احزاب را تضعیف یا تقویت می‌کند. مثلاً ماده ۳۵ قانون انتخابات ریاست جمهوری ایران، شرایط اختصاصی داوطلبان را این گونه برشمرده است:

رجال مذهبی و سیاسی؛ ایرانی الاصل و نداشتن تابعیت و اقامت یا مجوز کارت سبز (گرین کارت) کشورهای دیگر در گذشته و حال؛ مدیر و مدبر؛ حسن سابقه، امانت و تقوا؛ مؤمن و معتقد به مبانی جمهوری اسلامی ایران و مذهب رسمی کشور.

روشن است که قانون انتخابات ریاست جمهوری بر مبنای ساختار و ماهیت حزبی تدوین نشده و اصولاً هیچ سازوکار حزبی در شرایط کاندیداتوری لحاظ نشده است. قانون اصلاح قانون انتخابات ریاست جمهوری مصوب سال ۱۳۹۱ از این جهت نکته جالبی دارد. ماده ۳۱ این قانون «تعداد هفت نفر از شخصیت‌های دینی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی را به عنوان معتمدان مردمی» برای عضویت هیئت اجرایی مرکزی انتخابات ریاست جمهوری در نظر گرفته است. اما سازوکار تعیین «معتمدان مردمی» به گونه‌ای تنظیم شده است که گویی قانونی به نام «قانون احزاب» در کشور وجود ندارد. در تبصره یکم ماده آمده

وزیر کشور حداقل پنج ماه قبل از پایان دوره چهار ساله ریاست جمهوری، سی نفر از شخصیت‌های مذهبی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی کشور را که دارای صلاحیت‌های مندرج در تبصره سه ماده (۳۹) این قانون باشند به عنوان معتمد به هیأت مرکزی نظارت بر انتخابات معرفی می‌نماید و با رعایت تبصره دو این ماده پس از تأیید هیأت مرکزی نظارت حداکثر ظرف یک هفته جلسه‌ای با حضور حداقل دوسوم معتمدان مذکور تشکیل می‌دهد که ضمن آن هفت نفر معتمدان موضوع بند پنج با رأی مخفی و اکثریت نسبی به عنوان عضو اصلی و چهار نفر عضو علی‌البدل به ترتیب آراء انتخاب شوند.

و در تبصره دو آمده است

چنانچه هیأت مرکزی نظارت به هر دلیلی کل یا تعدادی از معتمدان پیشنهادی را تأیید ننمود؛ وزیر کشور موظف است به تعداد دو برابر موردنیز، افراد واجد شرایط دیگری را به

هیأت مرکزی نظارت پیشنهاد نماید. هیأت مرکزی نظارت حداکثر ظرف بیست و چهار ساعت نظر خود را کتباً اعلام می‌نماید. در هر صورت نظر هیأت مرکزی نظارت برای وزیر کشور لازم‌الاتباع است.

جالب است که قانونگذار در اینجا هیچ نقشی برای نهادهای مدنی و احزاب سیاسی در نظر نگرفته است. در واقع این قانون آشکارا احزاب سیاسی را به حاشیه و غیبت رانده است (فیرحی، ۱۳۹۶: ۴۶۸).

بنابراین، آسیب‌شناسی احزاب و حزب در ایران پساانقلابی را نباید در تضادهای الهیاتی-فقهی دنبال کرد و بی آن که مبنای تفسیری مشخصی داشت، سریعاً و ساده‌انگارانه، با پیش‌فرضهای سکولار غربی، حکم کرد که حکومت اسلامی اجازه رشد احزاب را نمی‌دهد. بلکه سوای از آسیبهایی که ناشی از کارکرد داخلی خود احزاب است، در یک تحلیل ساختاری، آن چیزی که موجبات تضعیف احزاب را فراهم می‌کند، بیش از هر چیزی در انحصالی است که نظام انتخاباتی ایجاد می‌کند. اگر نظام انتخاباتی بر مبنای قانون احزاب بازطراحی شود و برای احزاب سیاسی نقش و کارکردهای ساختاری در نظر گرفته شود، در واقع احزاب تبدیل به چرخ‌دنده‌های مردم‌سالاری دینی خواهند شد. در چنین شرایط این فضا فراهم می‌شود که احزاب در ساخت سیاسی جایگاهی ساختاری، حیاتی و غیرقابل انکار پیدا کنند.

۵. نتیجه‌گیری

امروزه عموماً اکثر نظامهای سیاسی به دنبال جلب نظر توده‌ها و مشارکت عمومی مردم در نظم سیاسی هستند تا با کمترین هزینه ممکن ارتباط بین ساخت سیاسی و اجتماعی را برقرار کنند. به همین منظور، و از برای کاهش تنشها، به نهادهای مدنی - که تجلی‌اعلای آن در حزب سیاسی پدیدار می‌شود - می‌پردازند. احزاب سیاسی از جمله مهم‌ترین نهادهای سیاسی در نظام‌های دموکراتیک محسوب می‌شوند. در واقع، به اعتقاد بسیاری از صاحب‌نظران دموکراسی بدون وجود احزاب سیاسی کارآمد و قوی بی‌معناست. احزاب در ساختارهای قدرتی که مجالی برای مشارکت سیاسی فراهم می‌کنند، ظهور و بروز می‌یابد و فرض وجود احزاب در ساختاری سیاسی که مشارکت را بر نمی‌تابد، تقریباً فرض محال است، مگر آن که حزب، فرمایشی و نمایشی باشد.

در ایران نیز تا قبل از انقلاب مشروطه تجربه حزب بلاموضوع بود چرا که ساخت قدرت سلطنت مطلقه اساساً اجازه مشارکت به جامعه نمی‌داد. با تحولات مشروطیت مفاهیمی مثل

مشارکت وارد فضای سیاسی ایران شد و متعاقباً تشکلهای سیاسی مثل حزب شکل گرفتند. ولی نه در دوره مشروطه و نه در دوره پهلوی اول مجالی برای تحزب فراهم نشد. حد فاصل سقوط رضاشاه تا کودتای نفتی اندک فرصتی برای کنش حزبی ایجاد شد که دولتی مستعجل بود. بعد از کودتا نیز این امکان فراهم نشد چون دوره دیکتاتوری بیست و پنج ساله پهلوی دوم آغاز شد که مجالی برای جامعه و مشارکت سیاسی فراهم نمی کرد. بنابراین باید انقلاب اسلامی را سرآغاز ایجاد فضایی دانست که طی آن مشارکت سیاسی نهادهای در قالب حزب فراهم شد.

با این که انقلاب اسلامی در قالب قانون اساسی شکلی نهادهای به خود گرفت و معماری قدرتی که به واسطه آن انجام شد فضای بسیاری موثری برای مشارکت سیاسی فراهم کرد، و از سویی دیگر، با پذیرش احزاب در قانون اساسی و همچنین تدوین قوانین موضوعه، تضاد و تعارضی بین احزاب و حکومت اسلامی قائل نشد، اما در طی دهه های بعد از انقلاب تجربه تحزب در نظام اسلامی چندان موفق نبود. این ناکامی نسبی موجب شد تا محققین مختلف از زوایای متعددی به آسیب شناسی این رابطه بپردازند. یافته های این تحقیق نشان داد که پاشنه آشیل عدم موفقیت احزاب را نباید در تعارضهای ساختگی اسلام و مدرنیته دنبال کرد. بلکه مشکل اصلی در آن است که به رغم پذیرش احزاب در قانون اساسی، ولی قانون انتخابات و نظام انتخاباتی کشور بی توجه به وجود احزاب تدوین و طراحی شده است. اگر نظام انتخاباتی بر مبنای محوریت احزاب بازطراحی شود، احزاب کشور نقش و کارکرد ساختاری پیدا می کنند و کم کم فلسفه وجودی آنها و پیوندشان با بدنه اجتماعی از یک سو، و نهادهای رسمی کشور از سویی دیگر تقویت می شود، در چنین حالتی احزاب از پدیده هایی تزینی و بعضاً لوکس به بخشی ارگانیک از حیات سیاسی کشور تبدیل خواهند شد.

کتابنامه

- اتحادیه، منصوره (۱۳۶۱)، پیدایش و تحول احزاب سیاسی مشروطیت، تهران، نشر گستره
- اخوان کاظمی، بهرام (۱۳۸۸)، حزب و تحزب در اندیشه اسلامی، فصلنامه مطالعات اسلامی فقه و اصول، بهار و تابستان ۱۳۸۸، صص ۴۲-۱۱
- اخوان کاظمی، بهرام (۱۳۸۶)، علل ناکارآمدی احزاب سیاسی در ایران، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی
- الوین، سو (۱۳۷۸)، تغییر اجتماعی و توسعه: مروری بر نظریات نوسازی، وابستگی و نظام جهانی، ترجمه محمود حبیبی مظاهری، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی

آسیب‌شناسی جایگاه حزب در نظام سیاسی ولایت‌فقیه (افسانه علی‌اکبری و دیگران) ۷۱

ایمی، داگلاس (۱۳۹۷)، نظام‌های انتخاباتی، مترجمین مسلم آقای طوق و اعظم عدالت‌جو، تهران، انتشارات دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری

بشیریه، حسین (۱۳۷۶)، جامعه‌شناسی سیاسی، تهران، نشر نی

بشیریه، حسین (۱۳۸۱)، درسهای دموکراسی برای همه، تهران، نشر نگاه معاصر

بشیریه، حسین (۱۳۸۶)، عقل در سیاست (سی و پنج گفتار در فلسفه، جامعه‌شناسی و توسعه سیاسی)، تهران، نگاه معاصر

بهار، محمدتقی (۱۳۸۷)، تاریخ مختصر احزاب سیاسی در ایران (ج ۱)، تهران، نشر زوار

توحید فام، محمد (۱۳۷۸)، بررسی علل ناسازواری نظام سیاسی ایران با توسعه احزاب سیاسی، مجموعه مقالات حزب و توسعه سیاسی، ج ۲، انتشارات همشهری، ۱۳۷۸، صص ۸۰-۱۰۰

دامیار، ایوب، عیوضی، محمدرحیم (۱۳۹۶)، جایگاه حزب در اسلام، سیاست پژوهی ایرانی (سپهر سیاست سابق)، ۱۰، (۳)، ۱-۲۶.

رفیعی قهساره، ابوذر. (۱۳۹۷). نظام انتخاباتی و تأثیر آن بر نظام حزبی در ایران. ماهنامه جامعه‌شناسی سیاسی ایران، ۱(۱)، ۸۱-۱۰۴.

خورشیدی آباد شاپوری، حسن، توسلی نائینی، منوچهر، و احمدی، سید محمدصادق. (۱۴۰۲). جایگاه مشارکت سیاسی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. جامعه‌شناسی سیاسی انقلاب اسلامی، ۳(۴)، ۲۳۳-۲۵۲.

حیدری لادن، جلالی محمد، صالحی امیری سیدرضا، جاوید محمدجواد (۱۳۹۷)، نقش سیاسی شهروندان در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و دیدگاه‌های ناظر بر آن. مجله علمی پژوهشی حقوق پزشکی. ۱۳۹۷؛ ۱۲ (۴۶): ۷-۳۳

دورژه، موریس (۱۳۴۹)، اصول علم سیاست، ترجمه ابوالفضل قاضی، تهران، فرانکلین

دوورژه، موریس (۱۳۵۷)، احزاب سیاسی، مترجم رضا علومی، تهران، نشر امیرکبیر

سجادی، سید عبدالقیوم (۱۳۸۲)، مبانی حزب در اندیشه سیاسی اسلام، قم، انتشارات موسسه بوستان کتاب

سجادی، سید عبدالقیوم (۱۳۸۷)، رهیافتهای فقهی در حزب، قم، موسسه فرهنگی و اطلاع رسانی تبیان

عالم، عبدالرحمن (۱۳۷۹)، بنیادهای علم سیاست، نشر نی، تهران

عیوضی، محمدرحیم (۱۳۸۵)، مشارکت سیاسی در جمهوری اسلامی ایران، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی

فارل، دیوید (۱۳۹۲)، نظامهای انتخاباتی، احزاب و رای دهندگان، ترجمه ابوذر رفیعی قهساره،

تهران، انتشارات مرکز پژوهشهای مجلس

فیرحی، داود (۱۳۹۶)، فقه و حکمرانی حزبی، تهران، نشر نی

طیرانی، بهروز (۱۳۸۶)، مدخل حزب، در دانشنامه جهان اسلام، تهران، موسسه دبا

۷۲ جستارهای سیاسی معاصر، سال ۱۵، شماره ۱، بهار ۱۴۰۳

مدیرشانه‌چی، محسن (۱۳۷۲)، احزاب سیاسی و توسعه نیافتگی جامعه ایران در سالهای ۱۳۲۰ تا ۱۳۷۵، فصلنامه ایران فردا، س ۲، ش ۸، مرداد و شهریور ۱۳۷۲، صص ۸۱۴-۸۱۵.
مصفا، نسرين (۱۳۷۵)، مشارکت سیاسی زنان در ایران، تهران، انتشارات وزارت امور خارجه
نائینی، محمد حسین (۱۳۸۰)، تنبیه الامة وتنزیه الملة، تهران، انتشارات امیر کبیر
نقیب‌زاده، احمد (۱۳۷۸)، حزب و نقش آن در جوامع امروز تهران، انتشارات دادگستر و میزان
نوذری، عزت الله (۱۳۸۰)، تاریخ احزاب سیاسی در ایران، شیراز، نشر نوید شیراز
هیوود، اندرو (۱۳۹۶)، سیاست، ترجمه عبدالرحمن عالم، تهران: نشر نی.

